

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ МІСТОБУДУВАННЯ
(НА ПРИКЛАДІ М. АКТАУ (ШЕВЧЕНКО))**¹ Харитоновна А. А.,

к.арх., доцент,

alinaizakta@gmail.com RCID: 0000-0001-6710-7089

² Шулдан Л. О.,

к.арх., доцент,

larysa.o.shuldan@lpnu.ua ORCID: 0000-0003-4171-9807

¹ Одеська державна академія будівництва та архітектури² Національний університет «Львівська політехніка»

Анотація. У статті розглянуті питання архітектурного генези, феномена стрімкого втілення, реалії та перспективи розвитку одного з найкращих нових міст, що отримало найвищу архітектурну нагороду ХХ століття премію - золоту медаль сера Патрика Аберкромбі – міста Шевченка (нині Актау), розташованого на березі Каспійського моря, у західній частині Казахстану. За проектування міста Шевченка, Міжнародна спілка архітекторів вручила цю міжнародну архітектурну премію, яку називають «архітектурною нобелівкою», і вона вважається найпрестижнішою нагородою в галузі архітектури. Видатне проектне рішення створило життєвого оточення, яке задовольнило високі матеріальні та духовні потреби людини та стимулювало розвиток особистості та суспільства в цілому. Націленість планування нового міста на «міжнародний імідж», який був сприйнятий у багатьох країнах Західної Європи. Його особливість - в регулярності побудови архітектурно-містобудівних утворень, в архітектурі «прямого кута» геометрично чітких обсягів, площин, поверхонь, одноразовому створенню великих просторових комплексів та ансамблів. Закладання перспективи зростання міста, враховуючи географічні та економічні умови даного місця (на березі Каспійського моря) Принципи створення нового міста – є предмет посиленних пошуків сучасних архітекторів, містобудівників, соціологів.

Ключові слова: нове місто; премія імені Патрика Аберкромбі; містобудування; життєве середовище.

Вступ. Вирішення проблеми будувати нові міста, наскільки важким це може бути; які основні фактори впливають на їх виникнення та успішне здійснення такого глобального проекту? Міста, збудовані наново з чистого аркуша, в пустелях або в чистому полі, навколо неконкурентноздатних територій промислових комплексів – дуже проблемні і нині деградують. Рідкісним явищем можна вважати, що такі поселення виявляються стійкими у розвитку та соціально життєздатні. Найважливішою містобудівною проблемою є реновація рекреаційної прибережної зони, яка була втрачена при неконтрольованій експансії хаотичної приватної забудови останніх 30 років. А також повернення соціальної структури громадських центрів мікрорайонів з відновленням їхнього архітектурного вигляду. Позитивним прикладом у цьому питанні може бути побудований у 60 – 70-ті роки ХХ ст. у неживій пустелі, місто Шевченка (Актау). Для архітектури та містобудування настав час дослідження, багатостороннього аналізу, наукових висновків, пошуку нових ідей у здійсненій забудові цього міста, задуманого талановитим колективом проектувальників. Поєднати їхнє натхнення та урбанізоване бачення з актуальними сьогодні досягненнями науки, синкретичним підходом до розвитку та управління сучасним містом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття в Україні та Казахстані з'явилися наукові праці – І. Фоміна [6], В. Єжова, В. Тимохіна [4], В. Вадимова [3], В. Дідик [2], О. Павлова, Т. Павленко [9], присвячені загальнотеоретичним містобудівним питанням, методологічним основам урбанізованих систем, їх самоорганізації та гармонійної спрямованості еволюції [8]. А також конкретним історичним етапам будівництва міста Шевченка у складі Мангишлакського енергокомбінату, що є життєзабезпечуючою складовою регіону. [1] Основну нормативно-правову базу, розроблену в пострадянський період, зосереджено у ДБН 360-92** «Містобудування. Планування та забудова міських та сільських поселень».

Постановка завдання. Провести аналіз містобудівної науки на сучасному етапі, виявити набуття арсеналу архітектурних засобів для формування середовищної діяльності, у тому числі поблизу акваторій. Закони, за якими жили міста раніше – не працюють, але це не відображено у законодавчій базі нових пострадянських країн. Створення життєвого оточення, яке задовольняло б високі матеріальні та духовні потреби людини та стимулювало розвиток особистості та суспільства в цілому, – предмет посиленних пошуків сучасних соціологів, містобудівників та архітекторів.

Основний матеріал і результати. Значне місце у формуванні духовно оптимального життєвого середовища міста, образності предметно-просторового оточення людини, належить авторській містобудівній ідеї цілеспрямованих архітекторів, яка, будучи реалізованою, несе свою потужну соціальну функцію багато десятиліть і навіть сторіччя. Місто - це потужний образ, що діє на свідомість людини, вступає в синтез із сучасним життям певного історичного етапу виникнення, зростання та розвитку міста [8, 1].

Будівництво нового міста розпочинається з проекту. І у визначенні структури міського середовища та зовнішнього вигляду міста важливу роль відіграють архітектори. 1963 року на півострові Мангишлак було засновано одне з нових радянських (казахських) міст – Шевченка. Генеральною проектною організацією нового міста був один з інститутів Міністерства середнього машинобудування СРСР - ленінградський проектний інститут, а саме Архітектурно-планувальна майстерня, створена в 1962 році спеціально для роботи над проектами «південних міст» Шевченка в Казахстані та Навої в Узбекистані, що були в той час скромними селищами Мілове та Керміне. 1950-го року «секретну» проектну організацію «Ленгіпробуд», що належала до «Першого головного управління» при Раді міністрів СРСР, пізніше – міністерства середнього машинобудування. Робота над концепцією міста було розпочато 1961 року (проектувальники М.І. Левін, А.С. Кривов, Є.Ф.Усанов та інших.). Сучасна містобудівна школа сформувалася в унікальних умовах Радянського Союзу, де постійним замовником проектування була держава. На озброєння було взято «міжнародний імідж», названий так оскільки його сприйняли у багатьох країнах Західної Європи (Рис. 1). Його особливість проявляється в регулярності побудови архітектурно-містобудівних утворень, в архітектурі «прямого кута» геометрично чітких обсягів, площин, поверхонь, одноразовому створенню великих просторових комплексів та ансамблів. При створенні нового міста архітектори – містобудівники заклали перспективу його зростання, враховуючи, що географічні та економічні умови даного місця на березі Каспію неминуче приведуть перетворенню селища на велику урбаністичну освіту. Лише два роки знадобилося, щоб населений пункт отримав офіційний статус міста (датою народження міста вважається 1963 рік), незважаючи на те, що передпроекційний аналіз показував, що великої перспективи для розвитку житлової зони у безводній місцевості немає. У плануванні міста застосовувався спосіб, схожий на рішення композиції житлового будинку, де його сфери – транспорт, зони докладання праці, громадські центри – з урахуванням раціонального обслуговування людини [2, 3].

Цікаво відзначити, що в радянський період у Казахстані виникло понад 60 нових міст! У короткий термін на півострові Мангишлак, майже не освоєному цивілізацією місці, розвинулася нафтова, газова, хімічна та ін промисловості.

Рис. 1. Вигляд просторового рішення м. Шевченко (Актау) 1970-х років, 2 и 4 мкр

Стрімкість і масштабність здійснення задуму будівництва міста полягала у стрімкості та ефективності його промислових перспектив. Містоутворюючою базою міста стало будівництво сучасних галузей промисловості та природні багатства. При цьому географічне віддалення та відсутність прісної води завадали створення фактично – атомного комплексу виробництва енергії та води, що базується на атомній енергії. Вперше у світі вчені запроєктували та звели промисловий атомний реактор із опріснення води, розрахований на велике місто. Атомний комплекс став фундаментальною базою інфраструктури паралельно із будівництвом транспортних шляхів. У планувальну організацію території нового міста спочатку було закладено систему поетапного розвитку, за якої кілька мікрорайонів утворюють житловий район зі своїм центром та системами інженерного та соціального обслуговування [4, 5]. Укрупнений масштаб проєктованого урбаністичного простору, задав певний його крок - район і мікрорайон - для зростання міста вздовж берега моря. Близькість моря визначила візуальну безмежність берегової лінії, що сприймається в русі та в часі. Архітектурна ідея призвела до виникнення лінійних багатоцентрових композицій. Як показав час, таке містобудівне рішення виявилось правильним та забезпечило гармонійний розвиток міського середовища. Тут можна навести аналогію з класичним архітектурним ансамблем Одеси, у період, коли набережна була вільна від портових споруд, а напівкругла площа, зі знаменитими сходами, вела безпосередньо до набережної. Міський ландшафт за загальним визнанням мав високо естетичні архітектурно-художні достоїнства, оскільки маючи яскраво виражену лінійну структуру розвитку вздовж узбережжя моря, забудова мала візуальний органічний зв'язок з гаванню нічим не обмежений [6]. Це місто також виникло і розвинулося як поселення на шляхах морських торгових комунікацій. Море породило порт, промислово-технологічну структуру, до якої тяжіють й інші містоскладові: транспортні комунікації, рекреації, житло. ядро залишилося без істотних трансформацій. Згодом місто «відступило» і навіть відвернулося від порту і моря, як від елемента небезпеки, залишивши собі, однак, прерогативу в будівництві, спрямованому на протилежний від моря бік. Проте проблема формування єдиного «фасаду» та силуету ансамблевої забудови, які створюють необхідний естетичний ефект виразного сприйняття міста з боку берега, особливо у зоні загальноміського центру, не пішла і є актуальною [9].

Основний планувальний принцип проєктування Шевченка полягав у відкритій динамічній схемі розвитку міста, яка не накладає обмеженості на його зростання. Житлові території міста віднесено на значну відстань від промислової зони; такий поділ цих зон дозволив вирішити кілька завдань: по-перше, промислові підприємства розміщені близько

одне до одного, до джерел сировини, енергії та вузлів зовнішнього транспорту; по-друге – забезпечувалися просторові розриви від несприятливих впливів промислового виробництва; по-третє – створювалася можливість безперешкодного зростання, як промислової зони, так самого міста [10]. Причому житлової забудови відводилися найкращі ділянки морського узбережжя; таким чином, місто формувалося відповідно до архітектурно-композиційних принципів повної відповідності потреб людини та здобуття свободи зростання вздовж узбережжя Каспійського моря на всьому протязі забудови. Планування міста реалізувало перспективне членування на житлові райони та мікрорайони з накладенням на неї мережі обслуговування населення. Розмір мікрорайону продиктував нормативне та найбільш раціональне соціально-побутове обслуговування населення – дошкільні заклади та школи розташовані всередині території мікрорайону, забезпечуючи нормативні радіуси вільної пішохідної доступності (у мікрорайоні зазвичай розміщувалося два дитячі садки на 250 місць та одна школа на 1300 учнів). Житлові будинки розроблялися за індивідуальними проектами, спеціально для спекотного клімату: галерейні з двосторонньою орієнтацією квартир та наскрізним провітрюванням; як у Ле Корбюзьє, де житловий поверх вілли Савой у Пуассі поблизу Парижа був піднятий на вільно стоять опори; фасади з горизонтальною стрічкою галерей та лоджій, підпорядковані принципу суворого геометризму.

У 1970-ті роки, за проектування міста Шевченка, Міжнародна спілка архітекторів вручила міжнародну архітектурну премію – золоту медаль сера Патріка Аберкромбі. Її називають «архітектурною нобелівкою», і вона вважається найпрестижнішою нагородою в галузі архітектури. За всю історію існування цієї організації, нагороду за заслуги у галузі містобудування вітчизняні архітектори отримували лише одного разу. Боролися за премію – 53 міста світу, перемогло місто Шевченка. Як зазначається в протоколі журі, премію присуджено «за створення комплексних міських ансамблів у складних умовах», за успішну спробу гуманізації традиційного пейзажу шляхом озеленення та обводнення міської території». Це нагорода розумної діяльності людини, яка зуміла обжити пустелю [11].

Сьогодні причинами безуспішності вирішення архітектурно-містобудівних проблем є: відсутність наукового підходу, дотримання прогресивних урбаністичних концепцій, художня одноманітність, спрощеність об'ємно-просторових рішень, що не виходять на рівень художнього, образного втілення. У місті з'явилося багато гарних висотних житлових будинків, цікаві малі форми у прибережній зоні, але зникла «ансамблевість» забудови, порушено її стильову та композиційну єдність у межах цілісного містобудівного організму, розробленого архітекторами. Будівництво одиничних роз'єднаних архітектурних утворень завдає шкоди справі створення гармонійного, цілісного, духовно насиченого середовища сучасного оточення, спотворює місто. Таким чином, архітектурно – художня синтетичність, яка була притаманна первісному проекту міста, перетворилася на абстракцію, «мільну бульбашку». Це призводить не тільки до збіднення архітектурного образу міста, його містобудівного організму, а й до порушення взаємозв'язків функціонально - змістовної та просторової структури, пластичного ладу ансамблю та комунікаційних систем. Все менше людей готові гаяти час у пробках, тиснутися в незручних квартирах і не бачити природу - це створює болючі труднощі та вмирання міста.

Багато будівель і громадські комплекси Актау, побудованих 50 років тому, заслуговують на присвоєння статусу твору мистецтва архітектури, тобто пам'ятника архітектури з єдністю змісту та форми, вважаючи змістом її двоєдину матеріальну та духовну функцію. Але стихія ринку 90-х – 2000-х років, з її інвестиційно-будівельним натиском, пронеслася шаленим ураганом по недовгому тендітному історичному доробку цього міста та його екології, всього того, що було заслужено оцінено світовою архітектурною громадськістю.

Рис. 2. Набережна «Актау-Сіті»

Місту необхідні і охоронні заходи, і нові стратегічні містобудівні та архітектурні ідеї. Таку можливість дають міжнародні проєктні семінари як альтернатива старому плануванню проєктних інститутів. Народження нових ідей відбувається шляхом апробації великої кількості проєктних варіантів. Місцеві архітектори, представники адміністрації, ділової еліти набувають потужного імпульсу до переосмислення проблем свого міста сприйняття ефективних стратегій від незалежних професіоналів. Нині такий імпульс виник завдяки ідеї забудови узбережжя Каспійського моря під назвою «Актау-Сіті» – логічним продовженням Актау (Шевченка), але, по суті, самостійним сучасним містом (Рис.2, 3).

Рис. 3. Проєктні рішення по «Актау-Сіті». Берегова забудова

Держава та керівництво планують створити всі умови для розвитку міжнародного співробітництва, найповнішої реалізації туристичного потенціалу регіону та активного відпочинку людей. Проєктні семінари з командою висококваліфікованих архітекторів з різних країн - край необхідні у такому грандіозному починанні; вони можуть брати участь у

аналізі ситуації та пропозиції ряду новаторських ідей. Результатом міжнародних проектних семінарів є – відкриті обговорення, виставки, рецензії у пресі, інтерв'ю у масмедія, із залученням керівництва регіону та міста.

Наступний етап – це конкурси на замовлення, реальні проекти та саме будівництво. Створюється «банк архітектурних ідей» високого міжнародного рівня реалізації містобудівних рішень, будівництва перспективного житла, культурно – просвітницьких об'єктів, соціального розвитку, ділового туризму, діяльності бізнесменів.

Висновки: Таким чином, в ході роботи над аналізом генезу одного з найкращих нових міст, основних засад розвитку та його сучасного стану, можливо виявити декілька архітектурних засобів для формування середовищної діяльності, у тому числі поблизу акваторій. Розглянуті питання архітектурного феномена стрімкого втілення великого містобудівного проекту, реалії та перспективи появи нового міста та його подальшого сучасного існування. Це дозволяє проводити подальші зміни містобудівної науки на сучасному етапі; набувати арсенал попиту створення життєвого оточення, яке задовольняло б високі матеріальні та духовні потреби людини та стимулювало розвиток особистості та суспільства в цілому. Конкурси на замовлення, реальні проекти та саме будівництво - цей складний комплекс заходів із вивчення, інтерпретації й використання містобудівних проблем, пошуків архітекторів, який може бути взятий за основу в Україні.

Література

- [1] ДБН Б.2.2-12:2019: Містобудування. Планування та забудова територій. – К.: Мінрегіонбуд України, 2019. 185 с.
- [2]. Дідик В.В., Павлів О.П. Планування міст: підручник. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 412 с.
- [3]. Вадімов В.М. Методологічні засади еколого-містобудівного освоєння прирічкових урбанізованих територій (в умовах України): Автореф. дис. док. архітек. : 18.00.01 / В.о. Київ. нац. ун-т буд-ва та архіт.– Київ. : Науковий світ, 2003. 37 с.
- [4]. Тимохін В.А. Гармонізація еволюційної динаміки містобудівних систем: Автореф. дис. док. архітек. : 18.00.01 / В.о. Київ. нац. ун-т буд-ва та архіт.– Київ. : Науковий світ 2004. 34 с.
- [5]. Проскураков В.І. Черкес Б.С. Міжнародне концептуальне проектування як метод генерування прогресивних ідей в архітектурі сучасної України. Збірник наукових праць «Регіональні проблеми архітектури та містобудування» Випуск 9-10. Архітектурний інститут ОДАСА.2006. - С.651-662, 682 с.
- [6]. Фомін І., Кащенко О. Сучасний досвід та проблеми підготовки архітектурних кадрів в Україні. Досвід та перспективи розвитку міст України. Підготовка архітекторів містобудівної спеціальності: Зб. наук. Праць. Вип. 6. /Під ред. Ю.М.Білоконь. - К.: Інт. Діпромiсто, 2004. С. 20-31.
- [7]. Яшунський Є.Б. «Про формування методологічного апарату архітектора-містобудівника» Збірник наукових праць «Регіональні проблеми архітектури та містобудування» Випуск 1.Одеса. Архітектурний інститут ОДАСА.1999. - 153 с., С. 35-37.
- [8]. С.Є.Протопопов, О.М.Протопопова «Особливості формування природно-архітектурного ландшафту узбережжя міста Одеси», Збірник наукових праць «Регіональні проблеми архітектури та містобудування» Випуск 1.Одеса. Архітектурний інститут ОДАСА.1999. - 153 с., С. 23.
- [9]. Павленко Т. М. Золоті розсипи пам'яті. - Актау, вид. «Актау-Лада ТБ», 2013. – 926 с.
- [10]. Кривов А. С., Левін М.І. «Шевченка. Архітектура нового міста», Алма-Ата вид. «Казахстан» 1982.- 95 с.
- [11]. Буренков В.М. Мангишлак. – Алма-Ата. вид. "Кайнар", 1984. - 175 с.

References

- [1]. DBN B.2.2-12:2019: Містобудування. Планування і застroyка територій. – К.: Minregionbud Ukrainy, 2019. – 185 s.
- [2]. Didik V.V., Pavliv O.P. Planning the place: handyman. – Lviv: Publishing House of the National University “Lviv Polytechnics”, 2006. – 412 p.
- [3]. Vadimov V.M. Methodological plantings of ecological-local development of riverine urban areas (in the minds of Ukraine): Author's abstract. dis. doc. architect. : 18.00.01 / V.o. Kyiv. national University of Bud-va and Archit.– Kiev. : Naukoviy Svit, 2003. – 37 p.
- [4]. Timokhin V.A. Harmonization of the evolutionary dynamics of local living systems: Author's abstract. dis. doc. architect. : 18.00.01 / V.o. Kyiv. national University of Bud-va and Archit.– Kiev. : Naukoviy Svit 2004. – 34 p.
- [5]. Proskuryakov V.I. Cherkes B.S. International conceptual design as a method of generating progressive ideas in the architecture of modern Ukraine. Collection of scientific works “Regional problems of architecture and construction” Issue 9-10. Architectural Institute ODASA.2006. - P.651-662, 682 pp.
- [6]. Fomin I., Kashchenko O. Current evidence on the problem of training architectural personnel in Ukraine. Evidence of the prospects for the development of Ukrainian cities. Training of architects of urban specialization: Zb. Sci. Prats. VIP. 6. / Ed. Yu.M.Bilokon. - K.: Int. Dipromisto, 2004. -P. 20-31.
- [7]. Yashunsky E.B. “About the formation of the methodological apparatus of the architect-localist” Collection of scientific works “Regional problems of architecture and locality” Issue 1. Odessa. Architectural Institute ODASA.1999. - 153 pp., Page 35-37.
- [8]. S.E. Protopopov, O.M. Protopopova “Peculiarities of the formation of the natural-architectural landscape of the coastal city of Odessa”, Collection of scientific works “Regional problems of architecture and locality” Issue 1. Odessa. Architectural Institute ODASA.1999. - 153 pp., Page 23.
- [9]. Pavlenko T. M. Gold deposits in memory. - Aktau, view. “Aktau-Lada TB”, 2013. – 926 p.
- [10]. Krivov A.S., Levin M.I. “Shevchenka. Architecture of the new city”, Alma-Ata view. “Kazakhstan” 1982.- 95 p.
- [11]. Burenkov V.M. Mangishlak. - Alma-Ata. view. "Kainar", 1984. - 175 pp.

**MODERN PROBLEMS OF CITY PLANNING
(ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF AKTAU (SHEVCHENKO))**

¹ **Kharytonova A. A.,**

Candidate of Architecture, Associate Professor,

alinaizakta@gmail.com ORCID:

0000-0001-6710-7089

² **Shuldan L. O.,**

Candidate of Architecture, Associate Professor,

larysa.o.shuldan@lpnu.ua ORCID: 0000-0003-4171-9807

¹ *Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture*

² *Lviv Polytechnic National University*

Annotation. The article examines the issues of architectural genesis, the phenomenon of rapid implementation, the reality and development prospects of one of the best new cities that won the highest architectural award of the 20th century, the Patrick Abercrombie Award - the city of Shevchenko (now Aktau), located on the shores of the Caspian Sea, near the western part of Kazakhstan. A significant place in the formation of the spiritually optimal living environment of the city, the imagery of the object-spatial environment of a person, belongs to the author's urban planning idea of purposeful architects, which, being implemented, carries its powerful social function for many decades and even centuries. The city is a powerful image that acts on the human consciousness, entering into a synthesis with the modern life of a certain historical stage of the city's emergence, growth and development. The most important urban planning problem is the renovation of the recreational coastal zone, which has been lost due to the uncontrolled expansion of chaotic private development of the last 30 years. And also the return of the social structure of community centers of microdistricts with the restoration of their architectural appearance. A positive example of this food can be built in the 60s and 70s of the 20th century. in the dead desert, the city of Shevchenko (Aktau). For architecture and urban planning, the time has come for research, multifaceted analysis, scientific conclusions, and the search for new ideas in the completed construction of this city, conceived by a talented team of designers. To combine their inspiration and urban vision with today's relevant scientific achievements, a syncretic approach to the development and management of a modern city.

Key words. In a stately city; the Patrick Abercrombie Award; urban planning; living environment.